

DEDE KORKUT, OĞUZ ELLERİ ve KAFKASLAR*

Yrd.Doç.Dr.Üçler BULDUK*

Oğuz Türklerinin en büyük destanlarından biri olan Dede Korkut, Oğuzların tarihi ve içtimai hususiyetlerini ele alan abidevi bir eserdir. Destanlar, Türklerin tarihi karakteri ve hususiyetleri üzerine emsalsiz bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Her bir hikaye, hatta bir kelime dahi bizler için tarihi ipuçları verecek bir öneme sahiptir. Diğer Türk destanlarına nazaran daha geniş bir alana yayılan ve hemen hemen bütün Türk boyları arasında özünü muhafaza ederek yaşayan Dede Korkut ve destanı, bu vasfıyla Türk dünyasının adeta hüviyet cüzdanı olma durumundadır.

12 hikayeden oluşan Dede Korkut, zahiri olarak kahramanlık hadiseleri ile örülü olmakla beraber esasta Oğuzların sosyal ve siyasi tarihlerini ele alan, Orta Asya'dan Kafkaslara; Kafkaslardan Anadolu'ya kadar uzayan geniş bir coğrafyanın milletle hemhal oluşunun gerçek tarihidir. Dede Korkut hikayelerinin iki önemli yazması bulunmaktadır. Birincisi; "Kitab-ı Dede Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan" başlığını taşıyan Dresten yazması¹, diğeri ise "Hikayet-i Oğuzname-i Kazan Beg ve Gayrı" adıyla başlayan 6 hikayelik Vatikan nüshasıdır².

Dede Korkut hikayeleri şu 12 boydan oluşmaktadır:

- 1-Dirse Han oğlu Boğaç Han boyu
- 2-Salur Kazan'ın evinin yağmalanması Boyu
- 3-Kam Püre Beg oğlu Bamsı Beğrek Boyu
- 4-Kazan Beğ'in oğlu Uruz Beğ'in esir düştüğü boy
- 5-Duha Koca oğlu Deli Dumrul boyu
- 6-Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyu
- 7-Kazılık Koca oğlu Beg Yigenek boyu
- 8-Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boy
- 9-Begil oğlu Emren boyu
- 10-Uşun Koca oğlu Segrek boyu
- 11-Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un tutsaklıktan çıkardığı boy
- 12-İç Oğuz'a Taş(dış) Oğuz'un asi olup, Beğrek'in öldüğü boy.

Bir bütünlük teşkil eden hikayelerin konusu, maceraları, yaşayışı ve hayat görüşleri ile geniş bir Oğuz topluluğudur. Ayrı ayrı hikayeler değerlendirildiğinde ise bu topluluk içindeki beğlerin teker teker başlarından

* Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü'nün akademik danışmanlığında düzenlenen I. Milli Kafkasya Sempozyumu'na (25-29 Ekim 1995) tebliğ olarak sunulmuştur.

* A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü.

¹ Bu nüsha Dresten Kraliyet Kütüphanesinde Fleischer Külliyyatı no 86'da kayıtlı olup ilk defa Türk ilim dünyasına Kılıslı Muallim Rifat tarafından aynı adla tanıtılarak yayınlanmıştır (İstanbul 1332)

² Ettero Rossi, II Kitab-ı Dede Qorkud, Vatikan 1952

geçen, farklı maceralar söz konusudur³. Hikayelerin başlama ve bitiş kısımlarında kullanılan ifadeler genellikle aynıdır. Hikayeler Bayındır veya Kazan Han'ın otağında verilen toy veya tertiplenen bir toplantıyla başlar ve Dede Korkud'un şadlık çalıp, yöm (hayır dua) vermesiyle neticelenir⁴. Kitabın 1. ve 12. boylarının yani başlama ve bitiş kısımlarını Oğuzların kendi aralarındaki mücadeleye ait olması, bizim için düşündürücü bir vakiydir ki bu iç mücadelelerin bizlere ne kazandırıp, ne kaybettiği aşıkardır. Ancak destanların umumunu göz önüne alacak olursak, Oğuz Türklerinin derin bir kavmiyet şuuruna, kuvvetli bir sosyal bünyeye ve mukaddes bir vatan mefhumuna sahip olduğu da meydandadır.

Dede Korkut ile ilgili çeşitli meseleler ilim alemi içerisinde zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Özellikle Dede Korkut'un kimliği, destanlarda geçen olayların yeri ve zamanı, kitabın yazıya geçtiği mekan ve zaman bu tartışmaların merkezinde yer almıştır⁵. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasında, kitabın destanî hüviyetinin büyük bir rolü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Türk tarihinin en eski devirlerinden XVI. yüzyıl Osmanlısına kadar uzanan tarihi izler, destanların şu ya da bu zamana ait olmasını veya şu ya da bu yerde yazıya geçmesini ön plana çıkarmaz. Aksine Dede Korkud'da tasvir edilen olaylar, Türk kültür ve tarihinin çok geniş bir coğrafyayı, zaman ve mekân mefhumunun da üstüne çıkarak, nasıl birleştirdiğini öne çıkarmaktadır, çıkarmalıdır. Konu hakkında vereceğimiz bilgileri bu açıdan değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır, kanaatindeyiz.

Kimine göre destanların müellifi kimine göre müstensihî durumunda olan Dede Korkut, veya diğer adıyla Korkut Ata, Reşideddin'e göre Hz. peygamber devrinde 295 yıl yaşamış bir kişidir ve Bayat boyundan zuhur etmiştir⁶. Şecere-i Terakime'de ise Kayı Kara Koca'nın oğlu olarak üç padişaha vezirlik yaptığı söylenir⁷. Dede Korkut kitabının mukaddimesinde O'nun kimliğini açıkça görebiliriz: "Resul Aleyhisselam zamanına yakın Bayat Boyu'ndan Korkut Ata dirler bir er kopdu. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi. Ne dir ise olur idi"⁸. Bütün Türk boylarında tanınan, saygı duyulan Dede Korkut'un hangi boya ve zümreye ait olduğu gerçeğinden çok, Kazak, Türkmen, Azeri, Anadolu Türkünün Ona sahip çıkması, kimliğinden daha önemli bir noktadır.

³ M.Ergin, Dede Korkut Kitabı-I, Ankara 1958, s.12

⁴ İ.Zeki Burdurlu, "Dede Korkut Hikayelerinin Özellikleri (ve cümle yapısı)", Türk Folklor Araştırmaları, yıl 18, c.10 (1967), no 211, s.4305

⁵ Bu konudaki genel değerlendirmeler için bkz.: P.Naili Boratav, "Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", Türkiyat Mecmuası, c. XIII (1958), s.109-140

⁶ Reşideddin'den naklen; F.Sümer, "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", DTCF. Der., c.XVII, sayı 3-4, s.371

⁷ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, (Haz.:M.Ergin), Tercüman yay., 33, s.58

⁸ M.Ergin, a.g.e., s.9

Destanda Adı Geçen Oğuz İlleri:

Eski türkçede il ya da el V.V.Thomsen'a göre "siyasi bakımdan müstakil, muntazam ve teşkilatlı bir millet" demektir. Bu görüşe katılan İbrahim Kafesoğlu hocamız da bu sebeble il'i bir siyasi kuruluş olarak değerlendirir⁹. Dede Korkud kitabında da il sözü umumiyetle aynı şekilde siyasi teşkilata sahip olan "Oğuz Eli" biçiminde geçmekte olup, bazen bir coğrafyayı da ifade etmektedir. Oğuz veya Oğuz Eli olarak açıklanan siyasi teşekküle haiz ülkenin iki coğrafi alanı mevcuttur. Dede Korkud'da adı çekilen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde mevcut iken, bir kısmının bu bölgelerde bulunmadığını görürüz. Veya bazı yer isimlerinin değişik mekanlarda ortak olarak kullanıldığını müşahade edebiliriz. Bu ikilik, destanların teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri gelmektedir ki biz bu konuya yaklaşımımızı kısaca yukarıda izah etmeye çalıştık. Destanın ilk mekanı umumi anlamda Orta Asya'dır. Buna göre, Destanlar, X-XI. yüzyıllar arasında Sir-Derya'dan Mangışlak'a kadar uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır. Destanın ikinci coğrafyası ise Doğu Anadolu'nun kuzeyi, Azerbaycan, daha geniş bir tabirle Kafkaslar sahasıdır¹⁰.

Menşe olarak Orta Asya ile ilgili olan fakat farklı Türk coğrafyasında aynı isimle hatıraları yad edilen yer isimleri bize bu konularda ipuçları verebilmektedir. F.Sümer' e göre Destanlarda geçen Oğuz Eli "Tarihi Oğuz Eli" olup, burası XI.yüzyılda Karaçuk dağlarında yaşayan Oğuzların yurdudur¹¹. Karaçuk, destanlarda birkaç yerde tekrarlanır. Mesela Beğrek'in Kazan'a seslenmesi şöyledir:

Bayındır Hanun Güyegüsü

Türkistan'ın direği

Amıt Suyu'nun aslanı

Karaçuğun Kaplanı¹².

Azeri yazar Şamil Cemşidov, Destan kahramanlarından Karaçuk Çoban'a ait Azerbaycan'da birçok rivayet bulunduğunu, bu şahsın adını yaşadığı dağdan, yani Karaçuk'tan aldığını belirterek, Karaçuk Dağı'nın Karabağ dağ silsilesinin Mil Ovası hududunda bulunduğunu ortaya koyar¹³. Z.Gökalp ise, Oğuzların bir zamanlar yaşadıkları Farab şehrinin adının Karaçuk olduğunu, batıya göç eden Oğuzların Musul'a yerleşerek orada itihaz ettikleri dağa da bu ismi verdiklerini ileri sürer¹⁴. Gökalp'in söylediğinden anlaşılıyor ki Türklerin eski yurtlarına ait

⁹ İ.Kafesoğlu, Türk Milli Kültür, İstanbul 1973, s.221

¹⁰ Bu konudaki görüşler ve geniş bilgi için bkz.: P.Naili Boratav, a.g.e, s. 114-130

¹¹ F.Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul 1980, s.378

¹² O.Ş.Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul 1973, s.51

¹³ Ş.Cemşidov, Kitab-ı Dede Korkud, (haz.: Ü.Bulduk), KBY, Ankara 1990, s.45-46, 56-57

¹⁴ Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, KBY., İstanbul 1976 (haz.: İ.Aka-K.Y.Koprıman), s.177

coğrafi isimleri ve hatıraları göçtükleri yerlerde yaşatma geleneği oldukça kuvvetlidir. Cemşidov'un tesbitini de bu açıdan değerlendirmek lazımdır. Nitekim Fahrettin Kırzioğlu da Karaçuk'un ilk Oğuz yurdu olan "Eski Horasan" da bulunduğunu söyler¹⁵. Rivayete göre Türkistan ulularından Hoca Ahmed Yesevi bu dağı kerameti ile ortadan kaldırmıştır¹⁶.

Değişik bölgelerde aynı adı taşıyan diğer bir yer de Kazılık Dağı'dır. Dirse Han oğlu Boğaç hikayesinde geçen bir bedduada (kargış) sık sık tekrarlanan bu yer, hikayenin tarih olarak eskiliğini göz önüne alacak olursak, Orta Asya'daki Oğuz Eli ile alakadar bulunduğu fikrini kuvvettirmektedir. Nitekim Taşkent ve Sayram arasında küçük bir dağ isminin "Kazılık Dağı" adını aldığı bilinmektedir¹⁷. Kazılık, aynı zamanda Yigenek Beğ'in babasına da isim olmuştur. Ve hemen her boyda "yelesi kara kazılık at"tan bahsedilmektedir. F.Kırzioğlu'na göre bu dağın Aras civarında bulunması kuvvetle muhtemeldir ve en iyi cins atların bu bölgede yetiştirilmiş olması da buna işaret etmektedir¹⁸. V.Barthold ise bu dağın, destanlarda da belirtildiği gibi cins atların bulunduğu Kafkas dağlarına verilen bir isim olduğunu öne sürer¹⁹.

Dede Korkud Oğuzlarının her vesileyle ava çıktığı Ala Dağ'ın mevkiide tıpkı Kazılık veya Karaçuk dağı gibi farklı yerlerde aranmaktadır. Burası aynı zamanda Kazan Han'ın otağını kurduğu, divanının bulunduğu merkez durumundadır. Orta Asya'da Çungarya ve Balkaş Gölü havzasını ayıran bölgede ve Batı Türkistan'ın kuzey doğusunda Isık Göl ile Almaatı arasında uzanan Ala Dağlar'ın varlığını biliyoruz. Ancak F.Kırzioğlu, Ala Dağ'ın halk arasında "Argu" diye bilinen "Ağrı Dağı" olduğunu ve buranın İç Oğuz ile Dış Oğuz beğlerinin av ve eğlence merkezi durumunda olduğunu söylemektedir²⁰.

İkinci coğrafya yani Kafkaslar ve Anadolu ile bağlantılı coğrafya Oğuz Elleri'nin dstandaki yaşayan gerçek bölgelerdir. Destanın çeşitli yerlerinde Oğuz Elinin nerelere uzandığı ve hangi kavimlerle münasebetlerinin olduğu açıkça ortaya konmuştur. Ancak sınırların belirtildiği en güzel ifadeleri Uşun Koca oğlu Segrek boyunda görebiliriz. Hikayeye göre Ters Uzamış Segrek'in kardeşi Egrek'i, otağda beğlerin önüne geçmesi üzerine suçlayarak; "Mere Uşun Koca oğlu, bu oturan beğler her biri oturduğu yeri kılıcı ile etmeği ile alıpdur. Mere sen baş mı kesdin, kan mı dökdün, aç mı doyurdun, yalınçak mı donattın" der. Bunun üzerine Egrek, Kazan'dan akın dileyip, "Şürügün Ucu'ndan Gökçe Deniz'e değin el çarpdı, kalaba doyum oldu. Yolu Alınça Kalasına uğramıştı. Kara Tekür Orada bir kuru yaptırmıştı. Segrek kardeşi Egrek'in bu sefer sonucunda Kara Tekür tarafından tutsak edilmesi üzerine "üç gün dünü günlü yortup, Dereşam ucundan

¹⁵ F.Kırzioğlu, Dede Korkud Oğuznameleri I.Kitap, İstanbul 1952, s.94

¹⁶ M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981 (4.baskı), s.29-31

¹⁷ O.Ş.Gökyay, a.g.e.,s.CIV

¹⁸ F.Kırzioğlu, a.g.e., s.100-101

¹⁹ Ş.Cemşidov, a.g.e.,s.33; bu kelimeyi "Gafraz" olarak belirtir. Ayrıca bkz.: O.Ş.Gökyay, s.CIV

²⁰ F.Kırzioğlu, s.68-71

geçerek ol kardeşi dutulan koruya geldi"²¹. Kafirleri yenen iki kardeş "gelüp yine ol koruya girdiler, Yundları taşra çıkardılar. Davlumbaz urub yundları önlerine kattılar. Dereşam Suyu'nu depüp, geçtiler. Dün katdılar, Oğuz'un serhaddine yettiler"²². Destanlarda adı geçen olayların cereyan ettiği sahaları göz önünde bulundurursak, Dede Korkud Oğuzlarının mücadele ettikleri düşmanların Trabzonlu Rumlar, Gürcüler ve Kan Abhazlar (Abazalar) olduğu, Oğuz bahadurlarının Dicle'nin yukarı kesimlerine, Güneyde Mardin'e, Kuzeyde Derbend'e ve Trabzon'a akında buldukları görülebilir²³.

Destanlarda geçen isimlerin bir kısmı şüphesiz Azerbaycan coğrafyasına aittir. Bayat, Karadağ, Demirkapı Derbendi, Gökçedağ, Alınça Kalesi, Berde, Gence, Dereşam vs. gibi isimlerden hareket eden bir kısım azeri tarihçiler, Oğuzların hakiki vatanının burası olduğunu iddia ederler. Oğuzların buraya henüz Oğuz Han'ın fetihleriyle beraber geldiklerine dair rivayetleri de delil olarak kullanırlar. Bu görüşe göre Ahmed b. Muhammed'in Tevarih-i Alem eserinde "Oğuz Han, Şirvan'ı, Arran'ı Mugan'ı tuttuktan sonra Ugan sahasına gelir ve Savaşçılara emr eder ki, nere bir atak toprak götürüp bir yere dökünler, iki eteğini dolduran da Oğuz Han'ın kendisi olur. Neticede büyük bir tepe yapılır ki buna 'Azerbaycan' adını verirler. Manasıda kuvvetliler yeri demekmiş"²⁴. Bilindiği gibi Camiüttevarih Oğuznamesinde de Oğuz Han'ın bu bölgeye bir sefer yaptığı belirtilmektedir. Ancak biz arkasında daha çok, Karabağ ve Ermeni Meselesi ile ilgili siyasi düşüncenin ağır bastığı, Azerilerin bu biçimdeki anavatan görüşünü, tarih birliği açısından da sakıncalı görmekteyiz.

Dede Korkut destanında belirtilen yerlerin Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Azerbaycan ile olan ilişkisini sadece destana göre ve tarihi silsilenin önde tutulduğu bir anlayışla ele almaktayız. Şurası inkar edilemez ki, Türkler çeşitli zamanlarda Kafkas coğrafyasına gelmişlerdir. Mesela İskit, Arşak gibi konar göçer akraba kavimlerin bölgedeki faaliyetleri Fahrettin Kırzioğlu tarafından ortaya konmuştur²⁵. Keza bölgeye yapılan Hun akınları malulmumuzdur. Hatta Hazarların güçlü bir siyasi teşekkül oluşturdukları da Kafkaslar için inkar edilemez. Ancak vatan mefhumu içerisinde planlı Türk akınlarının düzenlenmesi ve bölgenin nüfus ve nüfuz olarak vatan haline getirilmesi XI. yüzyıldaki bildiğimiz Oğuz akınları neticesinde olmuştur.

²¹ O.Ş.Gökyay, s.129;M.Ergin, s.112

²² O.Ş.Gökyay,s.133; M.Ergin,s.115

²³ V.M., Jirmunskiy, "Kitab-ı Korkud ve Oğuz Destan Geleniği", Belleten CXXXV (1961), s. 609

²⁴ Ş.Cemşidov, a.g.e., s.48

²⁵ F.Kırzioğlu, Dede Korkud Oğuznameleri, I.Kitap. İstanbul 1952